

С. І. Лекарь, Н. М. Михальчук

ФІКТИВНЕ БАНКРУТСТВО ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ ПОДАТКОВО-БОРГОВИХ ВІДНОСИН

Розкрито сутність і механізми реалізації кримінального банкрутства, обґрунтовано його роль як чинника безпеки податково-боргових відносин. Проаналізовано динаміку показників, що характеризують розвиток цього явища: дефіциту бюджету, податкового боргу, мобілізованого податкового боргу та боргу, неможливого для стягнення, у взаємозв'язку зі змінами тенденцій податкового боргу банкрутів, кількості фіктивних банкрутств та ухилення від оподаткування. Доведено необхідність і запропоновано шляхи підвищення ефективності виявлення боржників із ознаками кримінального банкрутства.

The nature and mechanisms of criminal bankruptcy and its role as a factor of the security of tax-debt relations are considered. Dynamics of related indicators — budget deficit, tax debt, mobilized tax debt and debt which is impossible to recover — are analyzed. The necessity and ways to improve the identification of debtors with characteristics of criminal bankruptcy are explored.

Ключові слова: кримінальне банкрутство, фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, податково-боргові відносини, безпека податково-боргових відносин.

Характерною рисою соціально-економічних реалій сучасної України є тінізація господарської діяльності. Правове поле, в якому взаємодіють учасники економічних відносин, створює сприятливі умови для отримання економічних вигід шляхом проведення нелегальних і напівлегальних операцій. Різноманітні маніпуляції процедурою банкрутства серед численних механізмів обходу законодавства засвідчили надзвичайну дієвість щодо перерозподілу власності та зобов'язань між учасниками. Нівелюючи своє початкове значення, а саме оздоровлення неплатоспроможного підприємства або виключення неконкурентоспроможного суб'єкта з економічного циклу, процедура банкрутства слугує інструментом списання заборгованості боржника перед кредиторами та податкових боргів перед державою, причому не завжди безнадійних. У такому контексті банкрутство виступає замаскованим злочином, що істотно знижує ефективність податково-боргових відносин.

У науковій літературі проблема фіктивного банкрутства досліджена не досить глибоко. Економічна природа явища вивчалася такими науковцями, як З. С. Варналій, А. І. Сухоруков [1; 2]. Основні розробки в цій площині, що стосуються переважно кримінально-правових і кримінологічних аспектів, представлені в працях таких учених, як Б. М. Грек, Л. П. Максимова, Л. А. Можайська, С. С. Чернявський [3—6]. Зауважимо, що фіктивне банкрутство залишається зовсім не дослідженим за жодною складовою фінансової безпеки держави. Таким чином, вітчизняний науковий доробок на сьогодні не має цілісної різнобічної концепції, яка відображала б умови, тенденції й загрози фіктивного банкрутства.

© Лекарь С. І., Михальчук Н. М., 2013

З огляду на зазначене мета статті полягає, по-перше, в узагальненні теоретичних підходів до економіко-правової природи фіктивного банкрутства; по-друге, у визначенні основних легальних і напівлегальних способів доведення підприємства-боржника до банкрутства для нівелювання ефекту від заходів управління податковою заборгованістю; по-третє, в оцінці сучасних тенденцій розвитку фіктивного банкрутства в контексті впливу на податково-боргову складову фінансової безпеки держави.

Злочини, пов'язані з банкрутством, належать до найпоширеніших у сфері економіки. Очевидною є їх суспільна небезпечність, котра виявляє себе через заподіяння матеріальної шкоди учасникам господарських взаємовідносин, сприяння монополізації підприємств, дестабілізацію ринкової системи держави шляхом знищення малого й середнього бізнесу, протидію розвитку виробництва, створення перешкод підвищенню життєвого рівня населення, позбавляючи державу важливого джерела фінансів — кредитів та інвестицій. Задля уникнення або зменшення збитків зацікавлених осіб законодавчо запроваджено інститут кримінально-карного банкрутства. До прийняття Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” [7] термін “кримінальне банкрутство” правомірно вживався до діянь, зазначених у статтях 218—221 Кримінального кодексу України (фіктивне банкрутство як замовлення неправдивого уявлення про фінансову неспроможність; доведення до банкрутства як умисні дії, спрямовані на досягнення стійкої фінансової неспроможності; приховування банкрутства та незаконна діяльність в умовах банкрутства) [8]. Із набранням чинності цим Законом відповідальність за порушення законодавства, передбачена статтями 218, 220, 221 Кодексу, була декриміналізована.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” [9], неплатоспроможність — це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності. Хоча в цій статті не згадується про податкові зобов'язання, у наведеній дефініції криються мотиви до ініціювання кримінального банкрутства. Так, ініціювання боржником або іншою особою справи про банкрутство шляхом подання відповідної заяви констатує факт неможливості розрахунків у зв'язку з відсутністю грошових коштів і майна. Після порушення справи про банкрутство господарським судом може бути затверджений план санації, але досить часто заходи з відновлення платоспроможності боржника не вживаються, інвестори не залучаються, план санації не виконується, платоспроможність не відновлюється. Як наслідок, план санації відхиляється, й до господарського суду подається клопотання про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Практика свідчить, що найчастіше із заявами щодо порушення справ про банкрутство органи доходів і зборів звертаються в разі, коли будь-які інші заходи з управління податковим боргом є неефективними, а суми узгоджених зобов'язань можуть бути погашені внаслідок ліквідаційної процедури або підлягатимуть списанню. З огляду на зазначене зацікавлені особи можуть ініціювати кримінальне банкрутство, прагнучи в такий спосіб приховати інший злочин, зокрема розкрадання бюджетних коштів і фінансові шахрайства; ухилитися від оподаткування; реструктуризувати борги шляхом списання коштів на фіктивну санацію; усунути конкурента або захопити контроль над підприємством чи його активами; позбутися заборгованості перед кредиторами.

Організаторами банкрутства можуть виступати керівники (власники, засновники) підприємств, головні бухгалтери та інші службові особи, котрі спрямовують діяльність підприємства та відповідають за правильне ведення й зберігання документів бухгалтерського обліку, або конкуренти, акціонери, керівництво холдингу (фінансово-промислової групи), арбітражні керуючі, представники державних органів, які зацікавлені в банкрутстві підприємства або діють через його керівництво.

Для доведення до банкрутства використовують псевдолегальні методи, які ми пропонуємо згрупувати таким чином:

1. Схеми, що ґрунтуються на штучному створенні кредиторської заборгованості. Спочатку фальсифікується заборгованість підприємства перед зовнішніми кредиторами, наприклад партнерами, фінансово-кредитними установами, причому розмір вимог кредитора значно завищений порівняно з основним боргом за рахунок сплати штрафних санкцій, відшкодування збитків тощо. Унаслідок існування такої заборгованості зацікавлені особи ініціюють процедуру банкрутства підприємства-боржника. Паралельно відбувається передача ресурсів у власність новостворених дочірніх підприємств або третіх осіб.

2. Схеми, пов'язані з різними формами реорганізації підприємства. Для реалізації цих схем виконують такі дії: розподіл єдиного майнового комплексу за декількома підприємствами у вигляді внесків до статутного фонду новостворених компаній у обмін на отримання неадекватної частки акцій у них; передачу контрольного пакета акцій новостворених підприємств іншим компаніям та ін.

3. Схеми, що ґрунтуються на завідомо збиткових операціях. Наприклад, відчуження майна за заниженими цінами на користь інших фізичних або юридичних осіб, зокрема іноземних компаній, підприємств, розташованих у віддалених регіонах; передача майна в економічно недоцільну (неефективну) оренду; укладання угод, пов'язаних із використанням застави, як забезпечення зобов'язань перед кредиторами; списання коштів і майна підприємства на придбання цінних паперів, що не мають реальної ринкової вартості; укладання договорів про надання послуг нематеріального характеру (маркетингових, консалтингових, юридичних тощо), умови яких не відповідають фактичній вартості

наданих послуг; безоплатна передача майна у вигляді надання допомоги, дарування; прямий продаж майна підприємства-боржника за заниженою ціною або його обмін на інше майно, вартість якого завищена, чи на майно, котре не становить інтересу для господарської діяльності цього підприємства.

4. Схеми, пов'язані зі свідомим веденням хибної управлінської політики, які призводять до істотних збитків [6].

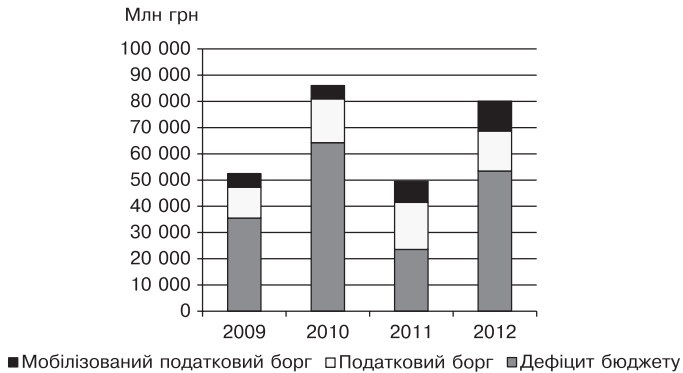
Усі описані сценарії можуть супроводжуватися приховуванням (знищенням) документів бухгалтерського обліку шляхом інсценування злочину, втрати, аварії, нещасного випадку тощо, а також невисвітленням боржником реальної до стягнення дебіторської заборгованості, обсягу товарно-матеріальних цінностей тощо. Крім цього, використовується “ланцюгове” штучне банкрутство, котре виникає внаслідок затягування процесуальних термінів розгляду справи та неможливості сформулювати реєстр вимог кредиторів. При цьому в разі припинення судом провадження у справі на наступний день справа порушується за заявою іншого кредитора, але не доводиться до попереднього засідання суду. Таким чином, податкові органи не мають можливості заявити свої кредиторські вимоги.

Отже, за своєю природою дії, визначені статтями 218, 219 Кримінального кодексу України, є особливою формою обману, внаслідок якого може бути заподіяна майнова шкода багатьом суб'єктам, у т. ч. податково-боргових відносин. На нашу думку, під податково-борговими відносинами слід розглядати економічні відносини між суб'єктами податкової заборгованості, котрі виникають із першого дня, що настає після граничного терміну сплати узгоджених податкових зобов'язань, тривають до моменту погашення податкового боргу та проявляються через заходи мінімізації недоїмки та форми фінансового впливу на боржників, вжиті з метою корекції їхньої платіжної дисципліни надалі. У цьому контексті безпеку податково-боргових відносин треба трактувати як такий стан відносин між боржником і контролюючим органом, що дає змогу законними методами забезпечити рівень мобілізації податкової заборгованості, котрий відповідає максимально можливому до стягнення податковому боргу, в т. ч. банкрутів.

У зв'язку з організацією кримінального банкрутства держава втрачає ресурси, які повинні надійти до бюджету, що, у свою чергу, послаблює її податкову безпеку.

Щоб визначити можливі макроекономічні наслідки фіктивного банкрутства для податково-боргової безпеки, розрахуємо частину бюджетного дефіциту, котру можна профінансувати за рахунок податкового боргу, доступного для стягнення, тобто податково-борговий потенціал бюджетних надходжень (рис. 1).

Особливістю податкового боргу є те, що його вплив на фінансову безпеку двоякий: погіршуючи стан її бюджетної складової в поточному періоді, за ефективного адміністрування мобілізований борг може стати джерелом

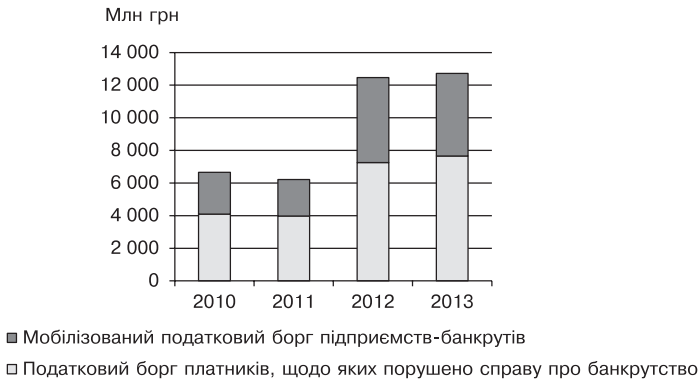

Джерело: складено за даними офіційного веб-сайту Міністерства доходів і зборів України (<http://minrd.gov.ua>); Висновків щодо виконання державного бюджету України за 2005—2011 рр. (<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16739020>); Судової статистики (http://court.gov.ua/sudova_statystyka).

Рис. 1. Порівняння обсягів дефіциту бюджету, податкового боргу та мобілізованих сум податкової заборгованості в Україні за 2009—2012 рр.

покриття бюджетного дефіциту в наступному періоді. Отже, як бачимо за результатами аналізу показників 2009—2012 рр., податково-борговими ресурсами можна покрити вагому частку бюджетного дефіциту (близько 28 %), утім, і частка, що залишається немобілізованою, є значною — близько 25 % загального обсягу податкового боргу.

Проаналізуємо, яку частку боргу підприємств-банкрутів вдалося погасити на вимогу податкових органів (рис. 2).

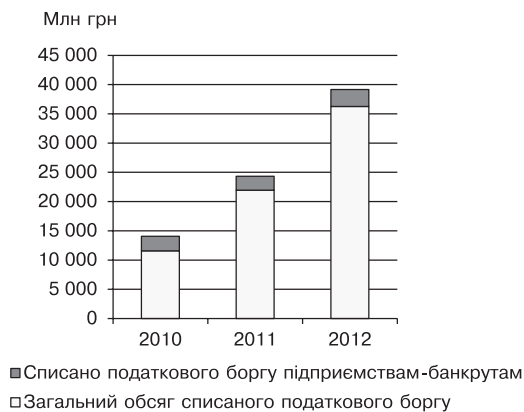

Джерело: складено за даними офіційного веб-сайту Міністерства доходів і зборів України (<http://minrd.gov.ua>); Висновків щодо виконання державного бюджету України за 2005—2011 рр. (<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16739020>); Судової статистики (http://court.gov.ua/sudova_statystyka).

Рис. 2. Частка мобілізованого боргу, погашена в результаті задоволення вимог податкових органів до підприємств-банкрутів

Як видно з рис. 2, роботу органів доходів і зборів щодо стягнення заборгованості банкрутів не можна вважати ефективною. У аналізованому періоді їм вдавалось акумулювати лише трохи більше половини сум заборгованості, решта боргу визнавалася безнадійною, що не сприяло безпеці податково-боргових відносин.

Розглянувши, яку частку в загальному обсязі боргу, списаного через безнадійність, становить податковий борг банкрутів, майна котрих недостатньо для покриття боргових зобов'язань (рис. 3), бачимо, що в жодному році не досягнуто повного стягнення податкової заборгованості, хоч і спостерігалось зростання обсягів мобілізації.

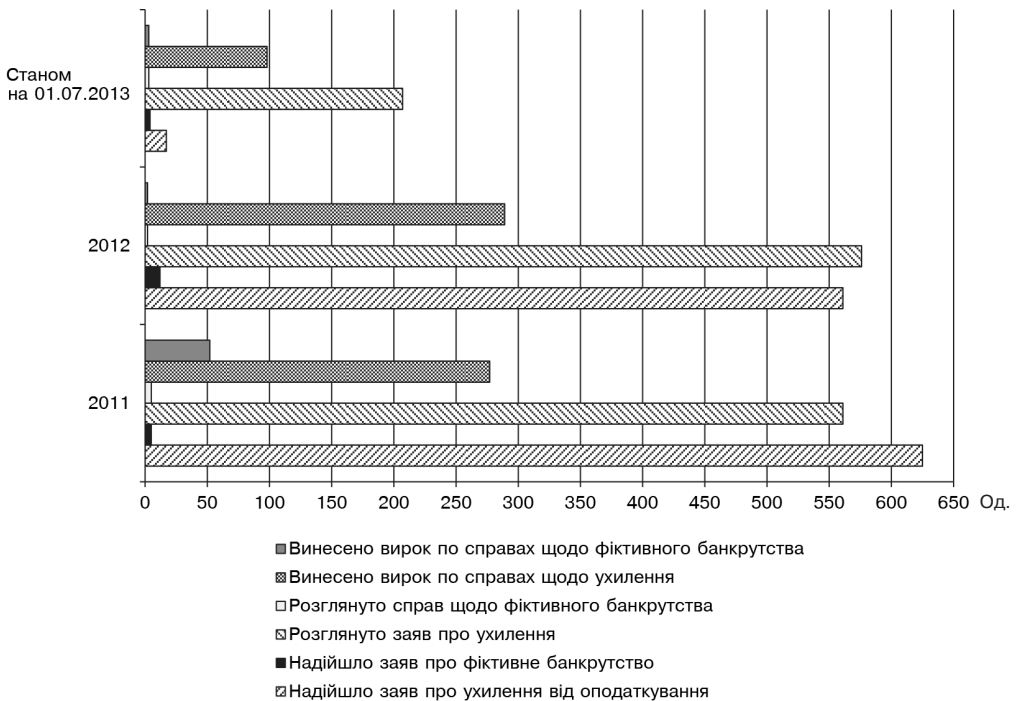
Джерело: складено за даними офіційного веб-сайту Міністерства доходів і зборів України (<http://minrd.gov.ua>); Висновків щодо виконання державного бюджету України за 2005—2011 рр. (<http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16739020>); Судової статистики (http://court.gov.ua/sudova_statystyka).

Рис. 3. Динаміка частки списаного податкового боргу банкрутів у загальному обсязі такого боргу в Україні за 2010—2012 рр.

Протягом 2010—2013 рр. частка списаного податкового боргу банкрутів коливалася від 8 до 10 % його загального обсягу, тобто є доволі значною, з огляду на те, що більшість списань припадає на діючі підприємства паливно-енергетичного комплексу. Решта списаного боргу розподіляється між боргом платників податків, стосовно якого минув строк позовної давності, боргом, котрий виник через обставини непереборної сили, податковим боргом платників, державна реєстрація яких припинена, та податковою заборгованістю фізичних осіб.

Заборгованість підприємств-банкрутів списується щороку приблизно на 40 %. Отже, щодо їхнього боргу здебільшого не вживаються заходи з мобілізації, але й не застосовується процедура списання в умовах затягування судового розгляду таких справ.

Документи, подані потенційним боржником для підтвердження неплатоспроможності, можуть зумовити проведення податковими органами позапланової перевірки, у ході якої реальні фінансово-господарські показники спростують надані обґрунтування, тобто в наявності подання офіційної фіктивної заяви. Це дає підстави говорити про ознаки декількох злочинів, скоєних однією дією: ст. 166-17 “Фіктивне банкрутство” Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності” та ст. 212 “Ухилення від сплати податків і інших обов’язкових платежів” Кримінального кодексу України. Проаналізуємо динаміку зазначених злочинів (рис. 4). Як бачимо, частка справ, котрі стосуються фіктивного банкрутства, є вкрай малою, що свідчить про прогалини процесуального характеру в розслідуванні цієї категорії справ, а отже, про загрозливість і некерованість ситуації з кримінальним банкрутством.

Джерело: складено за: Судова статистика // Офіційний веб-портал “Судова влада в Україні” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka; Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2474518>.

Рис. 4. Динаміка розгляду в Україні справ судами першої інстанції в порядку кримінального й адміністративного судочинства за 2011 р. — I півріччя 2013 р.

До числа потерпілих від такого банкрутства можна віднести:

- державу в особі відповідних (зацікавлених) органів, у т. ч. суб'єктів податково-боргових відносин, що контролюють правильність та своєчасність сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

- реальних кредиторів та інших контрагентів банкрута, які не матимуть можливості завершити розрахунки на свою користь.

З огляду на це сформулюємо два класи загроз безпеці податково-боргових відносин:

- 1) втрати бюджетних коштів унаслідок набуття податковим боргом статусу безнадійного як такого, що виникає в боржника, чиїх активів недостатньо для примусового погашення;

- 2) збільшення обсягу податкового боргу на макрорівні через ризик наростання новостворених боргів суб'єктів, фінансовий стан котрих погіршився через неможливість стягнути дебіторську заборгованість банкрутів.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Будь-який вид кримінального банкрутства (фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, неправомірні дії в разі банкрутства) є своєрідною формою ухилення від податкових обов'язків. З допомогою низки псевдолегальних і протизаконних методів, застосування котрих призводить до перетікання активів рентабельного підприємства до спеціально створених нових суб'єктів господарювання та ліквідації носія боргу, злочинці прагнуть досягти списання сфабрикованого безнадійного боргу. Такі операції роблять заходи з управління податковим боргом, що вживаються податковим керуючим, фактично безрезультатними, а також створюють ризик виникнення нових випадків податкового боргу, знижуючи рівень податково-боргової безпеки загалом.

Мінімізувати негативний вплив кримінального банкрутства на якість податково-боргових відносин можна за рахунок оперативного виявлення серед податкових боржників суб'єктів, які зумисне викликали неплатоспроможність, а також викриття схем кримінального банкрутства з каналами впливу ресурсів боржника.

Законодавча категорія “банкрутство” означає констатацію факту неможливості відновлення платоспроможності, тому “доведення до банкрутства” фактично є доведенням підприємства до ліквідації. Однак після введення судом щодо боржника процедури розпорядження майном виникають труднощі із застосуванням кримінальної відповідальності, адже банкрутства в повному розумінні немає: неплатоспроможне підприємство буде оголошено таким по закінченні всіх заходів, або, якщо сторони укладуть мирову угоду, процедуру банкрутства буде зупинено. Тому необхідно законодавчо регламентувати можливість відкриття кримінального провадження на етапі виявлення випадків із ознаками доведення до неплатоспроможності, не очікуючи ухвали суду про визнання банкрутом.

Особлива увага має приділятися діяльності підприємства, що визначається прямими рішеннями його адміністрації, такої як відмова керівників чи службових осіб від подальшого здійснення від імені юридичної особи статутної діяльності, одночасне ненадання звітності податковим органам, зміна місцезнаходження боржника без відповідної реєстрації, відчуження майна на не вигідних умовах тощо. Такі факти є ознаками штучного створення підстав для визнання боржника банкрутом.

Ключову роль в усуненні ризиків кримінального банкрутства, в контексті гарантування податково-боргової безпеки, повинні відігравати органи доходів і зборів, зокрема в особі податкового керуючого як суб'єкта, що здійснює первинну взаємодію з боржниками — потенційними банкрутами, та податкова міліція як орган дізнання.

Список використаних джерел

1. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. — К. : Знання, 2009. — 647 с.
2. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави : навч. посіб. / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. — К. : ЦУЛ, 2007. — 192 с.
3. Грек Б. Фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект / Б. Грек // Юридичний журнал. — 2004. — № 5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1201>.
4. Максимова Л. П. Оптимізація податкового боргу як резерву наповнення бюджетних коштів / Л. П. Максимова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Econ/2007_68/11_maks_ymova_1.pdf.
5. Можайская Л. Какие действия свидетельствуют о преднамеренном банкротстве? / Л. Можайская // Российская юстиция. — 2001. — № 6. — С. 34—36.
6. Чернявський С. Кримінальне банкрутство: актуальні проблеми протидії / С. Чернявський [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1515>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : закон України від 15.11.2011 № 4025-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>.
8. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : закон України від 14.05.1992 № 2343-XII (зі змінами та доповненнями (поточна редакція від 11.08.2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.